

Холоти Пахлавон Муҳаммад

Алишер Навоий

Бисмиллохир-Раҳмонир-Раҳим

Эй чарх, не даврларки даст эттинг,
 Даврингда муҳаббат аҳлини маст эттинг,
 Ҳар кимники, оламда забардаст эттинг,
 Охир ажал илгида ани наст эттинг.

Тарик фаносида муфаррад ва фано тариқида мужаррад, жаҳондағи пахлавонларнинг пахлавони жаҳони ва пахлавонлиғ жаҳонининг жаҳон пахлавони, сурат ва маънида бешабих ва беназир, яъни Пахлавон, шамсул-миллати ваддин^[1] Муҳаммад Куштигир^[2] сийрат ва суратида.

Пахлавоннинг насабида саёдат шарафи бор, аммо чун тағойиси Пахлавон Абусаид^[3]ким, замоннинг пахлавон ва мусаллам куштигири эркондур ва Пахлавон кичик ёшлиғ эрконда ул фанда кундан-кунга андин ғарибосор ва ажиб намудорлар зоҳир бўлур эркондир. Андоқки, оз фурсатда жамиъ абнойи жинс борини мағлуб қилиб, бориға фоик ва ғолиб келибдур. Чун рўзгор ҳарунлиғидин ва лайлу наҳор буқаламунлиғидин^[4] Пахлавон Бусаид ҳаёт вадйатин муқтазойи ожил^[5]ға топшурубдур. Пахлавон истиҳқоқ била пахлавонлиқ сартакиясига ўлтурубтур ва бу тойифа сарҳалқалиғин тавъ ва рағбат била қабул қилибдурлар. Невчунки ул, агарчи куч ва забардастликда замоннинг мунфариди эркондур, аммо куштидонлиғ ва забардастлиғда ҳам андоқ экондур ва бу тойифадин бу ўтган тўрт-беш юз йил, балки минг йилда анингдек ҳеч ёд бермайдур ва нақл қилмайдур. Бовужуди улки, ўз фанидаки, кушти бўлғайким, шуҳрати ул исм биладур ва онча якфанликда ва мардум афканликда кичик ёшлиқ эркондурким, шогирд куштигир эркондур ва бу фанда не варзиш килур эркондур. Чун қобилияти баланд тушгандур ва мулоямати таъби борча фунунға муносиб ва баҳраманд воқеъ бўлғондур, кўп фазонил ва камолот ҳам касб қилғондурким, замон аҳли борчада Пахлавонни мусаллам тутар эрдилар.

Ул жумладин адвор^[6] ва мусиқий илмидурким, чун лаҳжаси ва ҳусни савти хўб экондур ва усули мазбут ва ҳаракоти ва саканоти марғуб. Ул дақиқ фанда кўшиш ва саъй кўргузуб, даҳли том ва маҳорати молокалом топиб эрди ва дилкаш нақш^[7]лар ва амал^[8]лар ва дилписанд қавл^[9]лар ва ғазаллар тасниф қилур эрди ва хўб айтур эрди. Андоқки, эшитган хавос ва авом хушҳол бўлмоқда беихтиёр ва ўрганмоқда бекарор эрдилар.

Ул асрнинг бу фанда моҳирлари мисли: Устод Муҳаммад Хоразмий ва Мавлоно Нуъмон ва Мавлоно Соҳиб Балхий ва Шайх Сафойи Самарқандий ва Хожа Юсуф Андижоний^[10]дек кишиларнинг таснифоти муқобаласида ишлар ясабдур ва нақш

ва суфия ва амал ва қавл ва жир чорзаблардек ва чун ўзи аларнинг кўпидан ҳам хушгўйроқ ва ҳам хушхон эрмиш, ишларининг шуҳрати кўпроқ воқеъ бўлур эмиш.

Машхур амалларидан бири «чаҳоргоҳ» амалидурки, Мавлоно Тўтий^[11] (алайҳа раҳма) нинг ул шеъридинким, матлаи будур:

Соқиё, де рафта ҳасту аҳволи фардо нопадид,
Хешро имруз хуш дорему фардору ки дид?^[12]

ким, Мир Бузург Термизий^[13] отиға боғлабдурким, бағоят хушоянда ва мулойим эшитилур ва далил буким, Хуросон мулкида, балки Самарқанд ва Ироқда ҳамул ишни билмас гўянда йўқтур, балки ғайри гўянда дағи беҳад ва ҳаср халойикнинг ёдидадур. Яна «сеғоҳ» амалидурким, Мавлоно Хусрав^[14]нинг шеъриға боғлабдур ва матлаи будурким:

Эй зи тоби оразат шамъе ба ҳар қононай,
В-эй асири пурхами зулфат дили девонай^[15]

ким, Бобур^[16] отиға боғлабтурки, ул дағи бағоят муассир ва хушоянда ишдур. Яна «сеғоҳ» амалидурки. Мавлоно Котибий^[17]нинг ул шеъридинким, матлаи будурким:

Гаҳики, тиғи ту дар қатли аҳли дид барояд,
Ба як мушоҳада мақсуди сар шаҳид барояд^[18].

Бу ишни боғламоқдин ғарази бу матлаъ эрмишким:

Маноли Котибий аз шоми ғам ки субҳи саодат
Ба юмни давлати Султон Абусаид барояд^[19]

ким, Султон Абусаид мирзо^[20] отиғи боғлабдур, ниҳоятдин ташқари дилпазир иш тушибдир.

Ва улким, Султони Соҳибқирон^[21] хизматиға мушарраф бўлди, Машҳаддин «сайди ғазол»^[22] шўъбасида ул ҳумоюн ҳазратнинг исмиға ўзининг бу шеъринки:

Онжо ки бар даргаҳат рўи ниёз овардаем,
Рўи дил дар қаъбаи иқбол боз овардаем^[23]

амал ясаб эрди ва бозгўйи^[24]да бу икки байтин боғлаб эрди ва инсоф оламида бу икки байтдек оз айтибдурки, мамдуҳнинг бешинчи отасиғача зикр бўлмиш бўлғайким:

Султон Хусайн хусрави ғозийки мисли ў
Ҳаргиз набуда дар садафи рузгор дур.
Шоҳ аст шаҳриёр падар бар падар ки ҳаст,
Мансур Бойқаройи Умаршайхи бин Темур^[25].

Бу амалда бәсе мақомот^[26] ва шааботе^[27] дарж қилиб эрдиким, таърифдин мустағнидур ва асру дилпазир ва бағоят беназир боғланиб. яна ишлар ҳам мисли:

«қавл» ва «ғазал» ва «чорзарб»^[28]дек ва «савт»^[29] ва «нақш» худ беҳадду адд боғлабдурки, халойиқ орасида машхурдурки, борчасин дарж қилилса мужиби итноб бўлур.

Ва шеър ва муаммо^[30] бобида илмий ва амалийсида Пахлавон соҳиб вукуф ва жалд эрди, ул навъким, замон шуаросининг юзидин бирига онча шуур ва вукуф йўқтур ва аксар назм аҳли ҳар навъ шеър айтсалар эрди — Пахлавон назариға еткурурлар эрди ва анинг ислоҳ ва тағйир ва табдилини қабул қилур эрдилар ва ўзининг дағи шеър ва муаммо фаннида табъи мулойим эрди. Андоқки, бу матлаъ Пахлавоннингдурки:

Гуфтамаш»: «Дар олами ишки ту корам бо ғам аст?
Гуфт хандон зери лаб: «Ғам нест, кори олам аст»^[31].

Ва «Куштигир» тахаллус (қилур эрди) ва бу табънинг тахаллуси асру хўб воқеъ бўлубтурки:

Аз хаёли печтоби кокули мушкини ў,
Дуди дил бар фарқи Куштигир ҳамчун парчам аст.

Муаммо тариқида худ мухтариё эрди. Жамъики муаммо айтурлар^[32], баса захмат била бир байтдин ё бир рубойдин бир исм ҳосил қилурлар. Пахлавон устод абъетидинким, қойил муаммо қасди қилмамиш бўлғай, табъи ўзи била исмлар пайдо қилиб эрди ва бу кўп воқеъ бўлубтурким, ҳоло ушшоқ орасида бор. Ул жумладин, Ҳазрати Хожа Ҳофиз Шерозий^[33]нинг девонининг бурунғи ғазалининг матлаидинки, бағоят машхурдур. «Али» исм чикорибдурки:

Ало ё айноҳас-соқий адир каъсан ва наввилҳо,
Ки ишқ осон намуд аввал, вале афтод мушкилҳо^[34].

Ҳам Хожа Ҳофиз бу матлаидинким:

Ҳолиё маслаҳати хеш дар он мебинам,
Ки кашам рахт ба майхонаву хуш биншинам^[35].
«Амин» исм ҳосил қилибдур. Бу байтдинким:
Ганжи зар гар навбад ганжи қаноат боқист,
Он ки он дод ба шоҳон ба гадоён он дод^[36].
«Тақий» исм ҳосил қилибтурур.

Ва яхши рубойлари ҳам бор. Хоҳ бир маҳалда биров учун айтғон, хоҳ бировнинг рукъасиға жавоб юборган. Баъзи ёронлариға^[37] бу рубойни битиб юбориб эрдиким:

Гар жон ажалам зи тани ношод барад,
Ҳошо ки маро меҳри ту аз ёд барад.
Ҳоҳам ки шавам хок маро бод барад,
Бошад ки ба сўи Астробод барад^[38].

Ва ҳам баъзи мухлис ва муътақид ёронлари рукъаси жавобида^[39] айтиб эрдиким:

Аз охуи роми худ фаромўш макун,
В-аз сайде ки роми худ фаромуш макун.
Ҳарчанд ки бошад фаромўшкори,
Аз сари ғуломи худ фаромўш макун^[40].

Ва мулойим қитъалари ҳам бор. Ул жумладин бири будурким, жўйи «Султоний» ёқасида Пахлавон бир лангаре^[41] бунёд қилибдурки, анинг таърифини қилмоқ — куёш равшанлиқға ва майни мастликға таъриф қилғондекдур ва бир қатла Султон Соҳибқирон овдин қайтғонда ул такайга тушубдур ва Пахлавон ҳозир эрмас эркандур. Бу жиҳатдан бағоят мутараддид ва мутаассир бўлубтур. Ул маҳалда узр учун бу қитъани айтиб эрдиким,

қитъа:

Такъяи моро шараф бигузашт аз чархи барин,
По ба рў афканда соя соя парвардйгор,
Гарчи гардун атласи худ кард пойандози шоҳ,
Кош ман мебудами то жони худ карди нисор^[42].

Дағи яхши сўз маснавийси ҳам борки, назм аҳлининг мутаайинлариға ул навъ абёт воқеъ бўлмайдур.

Ул жумладин будурким, пахлавон Пирий куштигирким, Пахлавони номурод умрин анинг тарбиятиға сарф қилди ва назари бу эрдиким, қаригон чоғдаки, ул жаҳон пахлавони куштигир бўлиб, Султон Соҳибқирон матбуъ табъ надими мажлиси ва Пахлавон фарзанди муниси ва шамъи мажлиси бўлғай ва ул бевафолик қилиб Пахлавондин айрилди ва Пахлавон номуслик ва ғайратлик жигархор киши эрди ва андуҳдин кўнглида сўз ва баданида гудоз эрди, аммо мутлоқ ҳеч кишига изҳор қилмас эрди. Аммо ҳеч навъ махфий сирри ва рози йўқ эрдиким, бу фақирдин яшурун бўлғай. Андоқки бу фақирнинг ҳам андин. Алқисса қаригонининг шарҳида ва пахлавон Пирийнинг бу қаригон чоғда умрдек бевафолик бобида маснавий айтибдурки, бу фақир абъётин беш байт ва ўн байт айтур маҳалда ўкур эрди, бир неча байт сабт қилилди ва ул абёт будурким,

маснавий:

Чу бар чарх равшан шавад ҳоли ман,
Ба сад дида гиръяд бар аҳволи ман.
Маро бор будй гули навшукуфт,
Дареғо ки боди хазонаш бирўфт.
Ҳама умр тухми беҳи коштам,
Чу вақти баромад набардоштам.
Зи он талх шуд зиндогонин маро,
Ки пири фиканд аз жавонй маро.
Кунун ман на он шери занжириям,
Бадар бурда ҳам зи ғам пириям.

Ба хурди падар тифл аз он парварад,
 Ки то дар бузургӣ ғам нахӯрад.
 Зи он дар жавоний бор оядаш,
 Ки дар аҳди пири ба кор оядаш.
 Маро пирӣ он навъ охир фиканд,
 Ки ҳечам жавонӣ нашуд судманд^[43].

Бу маснавий ниҳоятин подшоҳ дуоси била хатм қилибдур ва ҳол аҳли бу абётдин маълум қилурларким, Паҳлавоннинг табъида не миқдор дарди ҳол чошниси бор экандур.

Яна санойи^[44] аруз^[45] қофияси^[46]да ҳам кўп соҳибвукуф эрди. Дағи қироат илмин ҳам яхши билур эрди ва хўб махраж ва тажвид^[47] била Қуръон ўқур эрди ва гоҳи хуфғоздин қироат бобида сўрар эрдиким, алар жавобидин ожиз бўлур эрдилар. Паҳлавондин истифода қилур эрдилар.

Яна нужум илмин^[48] онча билур эрдиким, ҳар мавлид учун ройижаи толеъ битий^[49] олур эрди.

Яна тибб ва ҳикматға кўп мулоямати бор эрди. Мавлоно Қутбуддин^[50]ким, бу мулкнинг мутаайин табибидур — бу фанни касб қилур эрди. Мавлоно Ало ул-мулк^[51] табиб била Мавлоно Абдуссаломи Шерозийки, беназир муолиж эрди — Паҳлавонға мусоҳиб эрди ва дойим бу фан баҳсида ва гуфту шунуфтида алар Паҳлавон сўзларин мусаллам тутиб, муолажаларин ҳам таъриф қилур эрди ва асҳобдин ҳарқайсиға мараз тори бўлса эрди, кўпи ул эрдиким, ўзи муолажа қилур эрди.

Яна фикҳ илми^[52]да ибодотдин фаройиз ва сунан ва вожибот ва мустаҳаббот ва бу ибодатға мувофиқ адъияким, кўпрак фуқаҳо ва зуҳҳодға мазбут ва маҳфуз эмас, Паҳлавонға мазбут эрди.

Ва устод абётин: маснавий ва қасида ва ғазал ва ҳар синф шеърдин хўб ва ҳам кўп ёдида эрди. Андоқки, ҳар маҳалда ҳар навъ муносиб назмлардин ширин иборат ва тақаллум била ва баъзи маҳалда рангин алҳон ва тараннум била андоқ адо қилур эрдиким, аксар мажлис ҳуззориға насридин хабар ва назмидин асар воқеъ бўлуб, рикқатлар даст берур эрди ва кўп машойихлар ва аҳлуллоҳ ва дарвешлар мажлисиға баҳраманд ва хизмат ва мулозаматларидин сарбаланд ва аржуманд бўлуб, шарафи қабул топиб ва баса ҳар сифатдин аҳли тариқ паҳлавонлар ва улуғ кишиларға шойиства хизмат қилиб, қисватлар ҳавола қилиб эрдилар. Ҳақ субҳонаху ва таоло анга қобилият каромат қилиб эрди. Ҳар навъ ишга хотир мутаважжих қилса эрди — ул навъ дахл қила олур эрдиким, ул фан аҳлининг моҳирлариға мустаҳсан тушгай ва бир навъ қабулиятни анинг зотида халқ қилиб эрдиким, ҳар навъ халойиқ била ихтилот қилғоч, аларнинг кўнглига матбуъ ва табъиға маҳбуб эрди ва писандида атвори беғоят ва ҳамида ахлоку шиори бениҳоят, мижозида базлу саҳо ғолиб ва табъида шафқату раҳо муфрит, улуғларға зотий ниёзмандлиғ ва хизмат ва кичикроқ нотавонларға расми меҳру шафқат ва сарпайвандлиқ ва мутавасситул-ҳолларға иши мулоямат ва хўб забонлиқ ва фуқаро ва масокинға

варзиши мувофақат ва нафърасонлиғ. Кечароклик ва кундузлик йигирма тўрт соатда Пахлавоннинг такъясйда ҳоҳ сафарда, ҳоҳ ҳазарда табх иштиғолидин фароғат йўқ эрди, турлук-турлук атьима эрди. Андоқки, бу неъмату ағзиядин фуқаро ва масокину муқим ва мусофир маҳзуз эрдилар. Ағниё ва аҳли тамкин ва озодалару шоҳзодалар ва акобиру ашроф баҳраманд эрдилар, хаттоким, султонус салотин ҳам етгач, бу мазкур бўлгон атьималар ҳам тортилулур эрди ва етмасалар эрди — Пахлавоннинг ушоқлари кўтариб тоғга элтурлар эрди ва агар элтмасалар эрди — юқоридан киши келиб, тилаб элта борурлар эрди ва ашриба ва фавоқиҳ ва ҳалвиёт^[53] ҳамул атьимаға - яраша муқаррар эрдиким, тортилулур эрди ва ҳар тарафдин келган фуқоро ва ғуроба ва ак-сараш ўн кун, балки бир ой-икки ойғача таваққуф қилсалар эрди — бу маъкулот аларнинг илайига кулфатсиз, балки икки-уч қатла тортилулур эрди ва улоғларига арпа ва сомон, улоғлар ва ўзларига ороста маскан ҳам тайёр эрди. Ва бу халойикдин кўпи андоқ эрдиким, борур чоғларида Пахлавон мурувват ва карамидин йўл харжиси ва баъзи дарवेशона либослар ва табаррукларға ҳам мустафид бўлуб эрдилар. Жамии аҳли турук ўзларини Пахлавоннинг фотиҳа ва такбириға еткурмағунча ўз тариқларида ишлари тамом бўлмас эрди.

Борча содоту машойих ва уламою фуқаронинг маҳбуб ул қулуби эрдн ва подшоҳ эшигида аркони давлатдин олийшон беклар ва олиймакон ичкилар ва судур ва сойир халойикға Пахлавоннинг суҳбати наврўз ва байрамча бор эрди, хаттоки султонзодалар тиламас эрдиларким, бир лаҳза онсиз бўлмағайлар эрдиким, подшоҳзодалардин нечаки муътамад отланиб, Пахлавоннинг такъясига бориб, суҳбатлиге қилғайлар эрди. Ул дағи борчасиға лойиқ хизматлар қилиб, суҳбатлар тузиб, неъматлар тортиб, созандалиғ ва гўяндалиғ буюруб, самоъ ва рақс қилиб, аларни хушҳол ва мунбасит узотур эрди.

Ва Султонус-салотиннинг ғариб шафқату улфати ва ажиб инояту нисбати Пахлавон борасида бор эрди. Ҳеч суҳбат тиламаслар эрдиким. Пахлавондин айру қилганлар. Борча мажлис ва маҳфилда Пахлавон ҳозир эрди ва суҳбатнинг хушлуғига боис эрди.

Ва шеър ва муаммо ва мусиқийки, суҳбатнинг мужиби нишот ва инбисотидур, чун Пахлавоннинг борчада вуқуфу дахлу тасарруфи зоҳир, балким ул фунунда аҳли фандек моҳир эрди — суҳбатнинг юзи Пахлавонға эврулур эрди. Ва Султон ус-салотининг надими мажлис ва аниси анжуман ва хилвати ва ҳар розда маҳрами ва ҳар ҳолда ҳамзабону-ҳамдами эрди. Такаллуфсиз ва муболағасиз подшоҳдин гадоғача ва аҳлуллоҳдин яҳуд ва торсоғача Пахлавонни севмас ва тиламас киши йўқ эрди.

Субҳоналлоҳ, юз минг ҳамду сипос ва санойи беҳаду қиёс ул қодир сунъиғаким, ҳар бандасиғаким, бир овуч туфроқдин халқ қилибдур, мунча қабулият ва қобилият ва ахлоқи ҳамида ва атвори писандида ва зоҳир юзидин мунча фазлу камол ва маъни тарафидин мунча важди ҳол бера олурким, бир жаҳон халқин мулоямат била сайд ва бир олам аҳлин занжири иродати била гирифтори беқайд қилғай.

Алқисса, Пахлавоннинг борча навъ ишларининг хушлуғи баёнида ва ҳар тавр

сийрат ва суратининг дилкашлигининг шарҳида забонварлар тили қосир ва дostonгустарлар нутқи ожиздур.

Қирқ йилга яқин бу фақир била мусоҳиби жоний маҳрами рози ниҳоний эрди. Фалокат айёмидин зоҳир юзидин таайюн ва иститоат замониғача кўпрак авқот била экандур. Биз иковдин-иков ҳар кўйда югурган, ўзни ҳар аҳли дил шарафи мулозаматиға еткурган. Анинг рифқу мувофақатин не тил билан тақрир қила олғаймен ва не қалам таҳрири била баён қила олғаймен.

Мундин ўтмаски, қирқ йил бир менингдек худрой ва бесарупой ошуфтасори паришон рўзгор киши била мусоҳиблик қилғайки, хотирға келмаски, андин хотирға ғуборе ўлтирмиш бўлғай ва кўнгулға етмаски, ҳаргиз андин кўнгулға озоре етмиш бўлғай, балки андоқ нисбат қилмиш бўлғайким, кундан-кунга муҳаббат риштаси маҳкамроқ ва маваддат қоида ва тариқи муаккад ва мустаҳкамроқ бўлмиш бўлғай ва ҳол улким, етмиш икки фирқа била маоши ушбу наҳаж била воқеъ эрдиким, ҳар киши анинг мулояматин ўз ҳолиға мулоҳаза қилса эрди — ҳаёлиға бу келур эрдиким, андин махсусроқ ва мулойимроқ ёри ва мусоҳиби йўқ эрди эркан.

Анинг зеҳну закоси латофатидин ва хофизаси тезлиги ва зарофатидин бир неча калима хотирға келур; адо қилмоғи ҳоли аз муносабате эмас. Султон Абусаид мирзо замонидаким, Хуросон аҳли Самарқанд аҳлиға асир эрдилар ва ҳар навъ зулм ва тааддики, алардин воқеъ бўлса, бу асирлар мутеъ ва фармонпазир.

Бу фақирни айни ифлосу фалокат ва сарнавишу ранжуриш Машҳад сори тортиб элтти ва анда етгандин сўнгра мафосил марази^[54] тори бўлиб, бир гўшада йиқилдим. Иттифоқо Пахлавон хизматлари ҳам ул айёмда Машҳадда эрди. Бу фақирнинг ҳолидин хабар топгондин сўнгра ҳар кун қадам ранжа қилиб, улча қоидаи шафқат ва ёрлиғ ва тариқи муҳаббат ва ғамхорлиқ бажо келтурур эрдилар — ангачаки мараз дафъ бўлди. Ва Мавлоно Абдуссалом Шерозий^[55] раҳимаҳуллоҳки, ул замоннинг моҳир ҳакими ва ҳозиқ табиби эрди — бу заифға муолиж эрди. Андоқки, атиббо даъбидурки, мариз мизожида маразни зойил қилгондин сўнгра чун адно хилт жилд тахтида қолур — тараддуд ва далк буюрурларки, ул маводни таҳлил била дафъ қилғай — ул дағи бу фақирға буюруб эрди. Пахлавон меҳрибонлиқ ва шафқат юзидин ҳар кун иёдатимға келур эрди ва далк ходимлиғи ва тариқин чун киши андин яхшироқ билмас эрди ва ўзи ҳам ҳакимшева киши эрди — илтифот қилиб, ул амрға иштиғол кўргузар эрди. Қазоро, бир кунким, саҳари фақир бу шеърни айтиб эрдиким, матлаи будирким:

Ҳар қаён боқсам, юзумга ул қуёшднн нур эрур,
Ҳар сори қилсам назар, ул ой манга манзур эрур.

Ва бу шеър етти байт эрди ва мусаввир қилиб жайбимға солиб эрдим ва хануз кишига ўқумайдур эрдим ва кўрсатмайдур эрдим.

Пахлавон илтифот юзидин маъхуд дастури била эгнимни тутар эрди, муқаддима бунёд қилдиким:

— Сени бу кун дерларким туркча шеърни яхши айтурсен ва туркча назм айтур

элдин эшитиб, бизга бу сўзни мусаллам тутарлар. Бизнинг бир саволимиз бор.
— Жавоб берай, сиз бори саволингизни айтинг.

Деди:

— Саволимиз будурки, туркийгўй, шуародин улча шеърлари рўзгор сафҳасида сабтдур, қайси яхшироқ айтибдурлар? Ва сенинг ақиданг анинг яхши айтмоқиға борур, сен бегонурсен?

Фақир дедим:

— Борча яхши айтибдурлар, мен бегонурмен.

Паҳлавон деди:

— Сен такаллуф ва касри нафсни қўй, воқеъ юзидин сўз айтки, буки: борини бегонурмен дерсен, борча худ бирдек эмас, албатта тафовут бор.

Фақир айттимким:

— Мавлоно Лутфий ҳоло мусалламдурлар ва бу қавмнинг устои ва малик ул-каломидур.

Деди:

— Нечук Сайид Насимий^[56], демадинг?

Фақир дедим:

— Хотирға келмади ва бар тақдир келмоқ, Сайид Насимийнинг назми ўзга ранг тушубдур, зоҳир аҳли шуаросидек назм айтмайдур, балки ҳақиқат тариқин адо қилибдур. Бу саволда сенинг ғаразинг мажоз тариқида айтур эл эрди.

Паҳлавон эътироз юзидин киноятомуз дедиким:

— Раво бўлғайки, Сайид Насимий борида Лутфий назмини писанд қилғайсен ва ҳол улким, Сайид Насимийнинг назми зоҳир юзидин мажоз тариқиға шомилдур ва маъни юзидин ҳақиқат тариқиға ва юқори битган байтни ўқудиким, фақир бу саҳар айтиб эрдим. Чун матлаъни ўқуди, ўзга абъетин ҳам мутаоқиб баён қилди ва тахаллусиким, бу навъ воқеъ бўлубтурким:

Гар Навоӣ сиймбарлар васлин истаб кўрса ранж,
Йўқ ажаб, невчунки, хом этган киши ранжур эрур.

«Навоӣ»ни «Насимий»та тағйир бериб ўқуди ва филвоқеъ бу байтда Навоӣ лафзидин Насимий лафзи муносиброқдур ва фақир мутаажжиб бўлдум. Охистарок илгимни жайбимға элттим ва мулоҳаза қилдим: ўзум битиб жайбимға солгон мусаввада мавжуд эрди, хайрату таажжубим ортти. Ва Паҳлавон ҳамул айтган сўзни иода қиладур эрди ва ул шеърнинг абъетин мукаррар ўқур эрди. Ва бу фақир бетаҳаммул бўлуб сўрдумким, ул иш кайфиятин маълум қилғаймен. Ул ўзин йироқ тутти ва ўз сўзида русух кўпрак зоҳир қилди. Фақир муболаға қилгон соӣ Паҳлавон ҳам муболаға кўргузди. Зарурат юзидин сўрдумки:

— Бу шеърни қачон ёд қилиб тутуб эрдинг?

Деди:

— Ўн икки йил бўлғайки, Бобур мирзонинг мажлисида бу шеър ўтар эрди, менга бағоят хуш келди, битиб олиб ёд туттум.

Бори ҳар ҳол била букун ўтти, ул такъясиға борди. Тонгла ҳамул дастур била яна келди, яна суҳбат бўлди, яна бу сўз ораға тушди. Яна фақир сўрдум ва илҳоҳ қилдимким, бу иш кайфиятин маълум қилғаймен. Бу қатла худ дедики:

— Ул вақтки, мен бу шеърни ёд туттим, куштигирлардин ҳам нечаси бор эрдилар ҳам ўргандилар, — деб уч-тўрт пиёда сорт куштигирники, анинг била келиб эрдилар тилаб дедики: «Ўқунг, андоқки менинг била ўрганиб эрдингиз». Алар дағи пайдарпай равон ўқудилар. Фақирға таажжуб устига таажжуб воқеъ бўлди ва Пахлавон сўзи сидқида муболаға қилур эрди. Агарчи муболаға хожат эмас эрди, невчунким, сидқи даввосида неча тонук ҳам ўткарди.

Оқибат андоқ маълум бўлдимким, эгнимни улайдурғонда жайбимда қоғоз кўрубтур, оҳисталиқ била ул қоғозни чикориб кўрубтур ва маълум қилибдурки, ушбу яқинда айтилғон шеърдур. У қоғозни очук ёнида кўюбдур ва ёд тутубдур ва чирмаб, жайбимға солибдур. Ҳамул замон бўлғон сўзларни ораға солибдур. Оқшомки, такъясиға борибдур, куштигирларига таклиф била ўргатибдур ва буюрубдурки, эҳтимоми тамом била тақррр қилибдурларки равон ўқур чоғда равон ўқуғайлар.

Пахлавоннинг ул навъ ғариб ишлари ва ажиб зарофатларики, табъға мужиби таажжуб ва ақлға боиси таҳайюр бўлғай — кўп эрди.

Дар силсилаи фақир ба иршоди туем,
Дар шому сахар ҳамеша бо ёди туем,
Дар доираи фано ба авроди туем,
Яъне ки яtimi Неъматободи туем^[57].

Пахлавон жавоб битган руқъада бу рубоийни битиб эрдиким:

Э, Мир, ту пиру мо ба иршоди туем,
Доим ба дуогўию бо ёди туем,
Ин шаҳр ба ту хуш асту мо бо ту хушем,
Мурдему хароби Астрободи туем^[58].

Султон Соҳибқирон асари иноятидин ва маҳзи тарбиятидин Пахлавоннинг иши улуғ бўлди. Андоқки, улуғлукға таъзим қилурлар эрди ва истиҳкоқи бор эрди ва Неъматободдаким, анинг такъяси эрди — подшоҳ давлатидин юзга яқин куштигир яна мунча ҳамдин ортуқ сойир худдом Пахлавон хизматида бор эрдиларким, юзча куштигирдин ўнчаси талабқаш ва йигирмага яқини қадаргир ва жалди навхостаким, борча маъракада тутарлар эрди. Ҳаттоким, салотин замонида ҳам яна ўн-ўн беш созанда ва гўянда ва хонандаким, ул силсила аҳлидин ҳеч қачон ҳеч қайсиға даст бергани маълум эмас. Ва мунга яраша борча тартибу одоб ва тазйину асбоб муҳайё эрдиким, баяк бора Пахлавоннинг ушоқларидин бири бу фақир қошиға изтироб била югуруб келдики, Пахлавонға бевосита ғаше^[59] воқеъ бўлубтур ва хуши зойил бўлуб, беҳуд йиқилибдур, сизга хабар қилдукки, табиб юборгайсиз. Фақир филҳол Мавлоно Абдулҳай^[60] била Мавлоно Нуриддинким, ҳозир эрдилар,

таъжил била юбордим. Алар бошига етгунча Пахлавон худ ўзга олам азиматиға оёк урган экандур. Атиббо бир замондин сўнгра Пахлавон мотамидин ғамзада бўлуб, юз дарду ҳасрат била қайтиб келдилар.

Бу ҳолдин Султон Соҳибқирон мизожиға ғариб андуҳ ва изтироб тушуб, ғоят хузн ва малолатдин талх-талх шўроба тўкуб, ҳой-ҳой йиғлади ва шахзодалар дағи ушбу дастур била мотам амриға муртакиб бўлдилар ва аркони давлатдин олий миқдор умарои завил — иқтидор ва вузаро ва соҳиб тамкин ичкилар ва хусусият ойин гулчехралар ва сойир эшик аҳлики, борча Пахлавонға ёр ваҳаводор эрдилар, беихтиёр сўгворлиқ расмини бажо келтуруб, ўзни мотамий туттилар ва шаҳр аҳолисидин содоти олийшон ва уламои олиймакон вামашойихи изом ва кузоти киром ва хавосу авом мажмуи таъзият тутуб, либосиға тағйир бериб, марсия ва таърихлар айтиб, дайнини ўзлариға иқрор қилдилар, балки бошқа-бошқа ўзларин соҳиб азо кўр-гузуб, ошуб ва шайн зоҳир қилдилар. Ва зарофатосор шуаро ва диққатшиор зурафоки, Пахлавоннинг борча вақт мусоҳиби эрдилар ва ҳақиқат маоб аҳли тариқ ва тариқат интисоб аҳли таҳқиқ, Пахлавон дойим аларнинг хизмат ва дилжўйлиғиға иштиғол кўргузур эрди — борча маълул ва гиръён ва ул мотамдин паришон ва бесару-сомон бўлдилар ва теграсидаги ёри ушшоқ ва мулозимлар ва ҳамнишин ва сойир фуқаро ва масокин «вовойло, вомусибато!» никобин фалаки асирға тортиб, нав-ҳалар ва нудбалар кўргуздилар.

Ва Султони Соҳибқирон Пахлавоннинг мадфанин Неъматобод ичидаким, Пахлавон учун ясагон эрди — таъйин қилдилар ва анда дафн қилдилар. Ва подшоҳона жашн тузуб, азим ошлар бериб, хатм қондасини бажо келтурдилар.

Чун Ҳазратн Маҳдумий Шайх ул-исломий қаҳф ул-аномий^[61] Мавлоно Нуриддин Абдурахмон ил-Жомий^[62] (қаддасаллоху рухуху)дин бир йил сўнгра Пахлавон ҳамул Ҳазратнинг пайравлиғиға; бу фано тангнойидин бақо гулшани фазосиға хиром кўргузди ва ул Ҳазратнинг Пахлавон била бениҳоят илтифотлари ва беҳадду ғоят махсус мулоямаат ва ҳолатлари бор эрди, фавтининг таърихи ғариб услуб била воқеъ бўлубдурким, фавтларнинг таърихи бўлур:

Муҳаммад Пахлавон ҳафт кишвар,
Ки дар даҳраш навбад акрону амсол.
Сару сарҳалқаи аҳли тариқат,
Ки рафт аз қайди гети фориг ул-бол.
Зи баъди қутби олам орифи Жом,
Ки ў маҳдуми даврон буд аз иқбол.
Пас аз соли сўи жаннат хиромид,
Аз ин дерина дайри мухталиф ҳол.
Агар пурсад касе таърихи фавташ,
Бигуям: «баъди Маҳдуми ба як сол»^[63].

Ҳақ субҳонаҳу ва таоло ҳар замон юз қандил нур ва ҳар дам минг машғал берур,
пурфутуҳ руҳиға нозил қилсун ва анинг руҳи мададидин бу шикаста ва ғамзада ва
бу хаста мотамзаданинг дунё мақосидин ва охири муродотин ҳосил!

То ҳашр уза анинг марқади пурнур ўлсун,

Ҳақ раҳматидин равон мағфур ўлсун,
 Жаннат чаманида руҳи масрур ўлсун,
 Кавсар суйи бесоқий анга ҳур ўлсун.

1. ↑ Шамс ул-миллати вад-дин – миллатнинг ва диннинг қуёши. Бу олий рутбали шахсларга бериладиган лақаб.
2. ↑ Пахлавон Муҳаммад даврнинг йирик маданият арбобларидан эди. Алишер Навоий бу гўзал инсоний фазилатларга эга, илғор фикрли шахс билан 40 йил мобайнида яқин дўст бўлган ва уни ўзининг мураббийси санаган. Пахлавон Муҳаммад халқ кураш турларидан «куштигир» – яккама-якка кураш тушишда шуҳрат қозонган. Ҳеч шубҳасизки, Навоийдек улкан арбоб ва буюк шоир фаолияти ҳамда ижодиёти йўналишида, равнақи ва такомилида Пахлавон Муҳаммад каби улкан маданият намояндаларининг ўрни катта бўлган.

Пахлавон Муҳаммад вафотидан кейин Навоий унинг хо-тирасини абадийлаштириб, бу рисоласини ёзган. Унда дўсти ва мураббийсининг ғоят жозибали образини яратган ҳамда характерини гўзал ва бетакрор чизгиларда очиб берган.

3. ↑ Пахлавон Абусаид – Пахлавон Муҳаммаднинг тоғаси, машҳур курашчи – пахлавон, кичиклигида Пахлавон шу тоғасидан куштигирликни ўрганган.
4. ↑ Рўзгор ҳарунлиғидин ва лайлу наҳор буқаламунлиғидин – тақдирнинг ўжарлиги ва кечаю кундузнинг ўзгарувчанлигидан, демакдир.
5. ↑ Муқтазойи ожил – ўлим.
6. ↑ Адвор – мусиқа назарияси.
7. ↑ Нақш – куй, ашула.
8. ↑ Амал – куй, ашула, оҳанг.
9. ↑ Қавл – сўз, гап, мусиқага солинган шеър.
10. ↑ Устоз Муҳаммад Хоразмий, Мавлоно Нуъмон, Мавлоно Соҳиб Балхий, Шайх Сафойи Самарқандий, Юсуф Андижоний Ҳирот маданий ҳаётининг фаол иштирокчилари, шоир, бастакор ва созандалар.

Навоий Пахлавон Муҳаммад уларнинг асарлари қабилада мусиқалар яратганини таъкидлаб, баъзи жиҳатларини улардан яхшироқ чиқишига эришган, овози ғоят ёқимли ва гўзал бўлгани сабабли кўпроқ шуҳрат тутган эди, деб ёзади.

11. ↑ Мавлоно Тўтий – асли туршизлик шоир. Навоий «Мажолис ун - нафоис»да Мавлоно Тўтий Абулқосим Бобур Мирзо замонида тарбият топганлигини таъкидлайди ва яхши қасида ва ғазаллари борлигини эътироф этади. Ёшлиқда дунёдан ўтган бу шоир вафотига Навоий «хурус» сўзи билан таърих туширган эди, бу сўздан абжад ҳисобида 816 йил чиқади. Демак Мавлоно Тўтий 1461 – 62 йилларда вафот этган.
12. ↑ Тарж.: Эй соқий, қишнинг иккинчи ойи кетдию эртанинг аҳволи номаълум; ўзимизни бугун хурсанд қилайлик, эртани эса ким кўрибди?

13. ↑ Мир Бузург Тирмизий - ўз даврининг ғоят нуфузли сиймоларидан. Абу Саид мирзонинг ўғли Султон Маҳмуд мирзонинг отаси, Султон Масъуд мирзонинг бобоси.
14. ↑ Мавлоно Хусрав – бу билимдон соҳиби девон, лекин дағал табиатли. Ҳиротда вафот этган шоир ҳақида «Мажолис ун-нафоис»нинг II мажлисида Навоий маълумот бериб ёзади: «Даъволик ва бузургманиш ва тундхў киши эди. Фақир қошиға баъзи маҳалда шеър келтурса эрди, бурунроқ андоқ калом сурар эрдиким, дахл қилмоқ йули боғланур эрди. Заруратан, барча шеърни таҳсин қилмоқ керак эрди.
15. ↑ Тарж.: Чехранг тобланишидан ҳар бир жонга шамъ пайдо бўлади, девоналар дили жингалик буралиб кетган сочларнинг асиридир.
16. ↑ Бобур – Абулқосим Бобур, темурийлардан. 1447 – 57 йилларда Хуросонда ҳукумронлик қилган. Шохрух вафотидан кейин авж олиб кетган темурий шохзодаларининг ўзаро курашларига бардош бера олмай шаҳарни ташлаб кетганлар Абулқосим тахтга ўтиргач, қайтиб кела бошлайдилар. Улар орасида Алишер Навоий оиласи ҳам бор эди. Шоирнинг отаси шох хизматиға киради ва бироздан кейин Сабзавор ҳокими қилиб тайинланади. Отаси вафотидан сўнг ёш Алишер ҳам сарой хизматиға киради. Абулқосим Бобур маърифатли ҳукумдор эди. У илм ва адаб аҳлиға ҳомийлик қилар эди. «Мажолис ун-нафоис»да Навоий у ёки бу шоир ёки воқеалар муносабати билан 12 жойда Бобур мирзони тилға олади ва VII мажлисда унга алоҳида мақола бағишланди. Унинг дарзешваш табиати, гўзал ахлоқли, юксак ҳикматли шахс бўлганлигини таърифлаб, тасаввуфда ҳам билимдон ва яхшигина шоир ҳам бўлганини қайд этиб ўтади. Бобурнинг бир форсий рубоийси ва қуйидаги туркий байтни келтиради:

Неча юзунг кўруб ҳайрон бўлойин,
Илоҳи ман санга қурбон бўлойин.

Абулқосим Бобур 1457 йилда Машҳадда вафот этган.

17. ↑ Мавлоно Қотибий – Шамсудди Мухаммад ибни Абдуллоҳ (таваллуди номаълум, Туршез – 1435, Астробод), машҳур шоир, хаттот ва мунший. Яхши котиб бўлганлигидан «Қотибий» таҳаллусини олган. Шоирнинг Нишопурда таҳсил олгани, Ҳирот, Самарқанд, Мозандарон, Шилон, Ҳижоз, Табриз ва Исфаҳонларда бўлгани ҳақида маълумотлар бор. Умрининг охирларида Астрободда муқим бўлган ва шу ерда вафот этган. Алишер Навоий «Мажолис ун-нафоис»нинг бир мажлисида Қотибийға мақола бағишлаган. Унинг қасида жанрида ихтиролар қилгани, «Тажнисот», «Зул-бахрайн», «Зулқофиятайн», «Хусн ва Ишқ», «Носир ва Мансур», «Баҳром ва Гуландом» номли маснавийлари, ғазаллар девони, қасидалар девони борлигини таъриф қилиб, Навоий «Хамса»ға киришдию охириға етказа олмади, деб ёзади. Навоий таассуф билан «Бизнинг Султон Соҳибқирондек (яъни, Хусайн Бойқаро – С. Ғ.) суҳандон подшо анга мураббий бўлса эрди ва умри дағи бирор нима вафо қилса эрди, кўп элнинг кўнглин шеър айтмоқдин совуткай эрди», – деб ёзади ва Қотибийнинг шеърятдаги маҳоратиға юксак баҳо бериб, ғазал, қасида ва маснавийларидан намуналар келтиради.

- Котибий тоун – вабо касалидан вафот этган ва Астрободда «Нух гўрон» кабристонига дафн этилган.
18. ↑ Гоҳо тиғинг ошиқлар қатли учун кўтарилганда, бир кўриш билан юз шаҳиднинг мақсади ҳосил бўлади.
 19. ↑ Тарж. Котибий ғам тунингдан нолима, Абусаид давлати баракатидан саодат тонги отиб қолади.
 20. ↑ Султон Абу Саид – Қаранг: ушбу китоб 220-бет, 38-изоҳ.
 21. ↑ Султони Соҳибқирон – Султон Ҳусайн Бойқаро – Қаранг: ушбу китоб, 186-бет, 32-изоҳ.
 22. ↑ «Сайди ғазол» – мумтоз мусиқа йўлларида бири.
 23. ↑ Даргоҳингга ёлвориб юзланганимда, кўнгили юзини иқбол каъбасига йўналтирган бўламан.
 24. ↑ Бозгўй – ашулада бирор сўз ёки шеърни такрор айтиш.
 25. ↑ Султон Ҳусайн ғолиб подшоҳдир, унингдек рўзгор садафида ҳеч ким, ҳеч қачон бўлмаган; У шоҳдир, отаси – Мансур Бойқаро Умаршайх бин Темур ҳам буюк шоҳ бўлган.
 26. ↑ Мақомот – мусикашунослик илмида Шашмақом, Ҳоразм мақомлари ва Фарғона - Тошкент мақом йўлларида мажмуаси маъносида қўлланилади.
 27. ↑ Шаабот – мусиқа йўллари.
 28. ↑ Чорзарб – мусиқий куй номи.
 29. ↑ Савт – мусиқий куй.
 30. ↑ Муаммо – Қаранг: ушбу китоб, 217-бет, 14-изоҳ.
 31. ↑ Унга айтдимки, сенинг ишқинг Оламида ишим ғамдин иборат бўлди. У кулги аралаш мийғида «ғам эмас», оламнинг ишқидир, – деди.
 32. ↑ Тарж.: Унинг жингалак – буралган кокили хаёлидан кўнгили дуди куштигирнинг боши устида худди қора нишондир.
 33. ↑ Хожа Ҳофиз Шерозий – Қаранг: ушбу китоб, 218-бет, 19-изоҳ.
 34. ↑ Эй соқий, қосани айлангир ва ич, дастлаб ишқ осон кўринган эди, бироқ мушқил тушди.
 35. ↑ Ҳозирда ўзим учун шуни маслаҳат кўрдимки, майхонага кўчайин ва у ерда шод ўтирайин.
 36. ↑ Гарчи олтин хазинаси бўлмаса ҳам, қаноат хазинаси боқийдир, уни шоҳларга, бунисини гадойларга берди.
 37. ↑ Баъзи ёронлариға – бу ерда Алишер Навоий кўзда тутилади.
 38. ↑ Агарчи ажал ношод тандан жонни олса, асло меҳрингни менинг ёдимдан ола олмайди; хоҳлайманки, тупроқ бўлсаму уни шамол олиб кетса, шундай бўлсаки, уни Астробод томонга элтса.
 39. ↑ Баъзи мухлис ва муътақид ёронлари руқъаси жавобида – бу ерда Алишер Навоий мактубига Пахлавон ёзган жавоби кўзда тутилади.
 40. ↑ Ром бўлган оҳуингни унутма. Сайд қилинган ромингни унутма; унутмоқлик не чоғлиқ бўлмасин, ўз қулингни унутма.
 41. ↑ Лангар – йўловчилар қўниб ўтадиган жой; камбағал, етимесирларга овқат улашадиган ғарибхона ҳам лангар дейилади.
 42. ↑ Парвардигорнинг сояси такъямга ўз соясини солиб, унинг шарафини баланд осмондан ҳам юксалтириб юборди. Агарчи осмон ўз атласини шоҳга

- пояндоз қилган эса-да, кошки ўзим бор бўлсайдим, жонимни нисор қилардим.
43. ↑ Агар ҳолим фалакка маълум бўлса, юз-кўз билан аҳволимга йиғлар эди; менда янги очилган гул бор эди, во дариф уни хазон шамоли олиб кетди; умр бўйи яхшилиғ уруғини экдим, униб чикқанда эса йиғиб ололмадим; шунинг учун ҳаёт менга аччиқ бўлди. Кексалик мени ёшлик палласидан итқитиб ташлади; энди мен ул занжирбанд шер эмасман. Кексалик ғами мени бутунлай олиб кетди. Ота болани шунинг учун тарбия қиладики, токи у катта бўлганида ғамхўрлик қилсин; ундан йигитлигида фойда бўлсин, кексалик пайтларида эса, ишга ярасин. Мени кексалик шундай синдирдики, йигитлик асло фойда келтирмади;
 44. ↑ Санойиъ – санъат сўзининг кўплиги, ҳунарлар маъносида ҳам келади. Бу ерда адабий санъатлар назарда тутилади.
 45. ↑ Аруз – шеърнинг вазнлари, ўлчовлари ҳақидаги фан.
 46. ↑ Қофия – шеърда байт ёки мисралар охиридаги сўзнинг иккинчи байт ёки мисра охиридаги сўзга мос оҳангдош бўлиши. Шарқ поэтикасида қофиянинг ўзига хос назарияси бор. Шунинг учун қофияга оид адабий илм мавжуд.
 47. ↑ Тажвид – Қуръон каримни талаффуз қоидалари билан ўқиш. Бу ҳам илм даражасида ўрганилган,
 48. ↑ Илми нуҷум – осмон жисмлари ва унинг ҳаракатларини ўрганувчи илм, астрономия.
 49. ↑ Мавлид учун ройижаи толеъ – кейинги вақтларда кенг тарқалган гараскопни англатади.
 50. ↑ Мавлоно Қутбиддин – ўша даврнинг машҳур табиби. Пахлавон Муҳаммад ундан тиб илмини ўрганган, асли Насафдан бўлган.
 51. ↑ Мавлоно Ало ул-мулк – Пахлавон атрофидаги табиб дўстларидан.
 52. ↑ Фикҳ илми – диннинг йўл-йўриқлари, қоидалари тўғрисидаги илм.
 53. ↑ Ашриба ва фавоқиҳ ва ҳалвиёт – шароблар, хўл мевалар ва ҳолвалар (қанд-қурслар ҳам киради).
 54. ↑ Мафосил марази – бўғимларнинг зирқираш касали.
 55. ↑ Мавлоно Абдуссалом Шерозий – замонасининг машҳур ҳакими, ҳақиқий табиби. Машҳадда Навоийни даволовчи табиб бўлган.
 56. ↑ Сайид Насимий – буюк озарбайжон шоири, файласуфи. Исми – Али, Имоиддин – лақаби. Асли Ширвондан, 1370 й. да Шамоҳи шаҳрида туғилган, илк таҳсилни ҳам шу шаҳар мадрасаларида олган. У аввал «Хусайний», «Сайид» тахаллуси билан шеърлар ёзган. Насимий Темурнинг истилочилиқ сиёсати ва истибдодига қарши курашга даъват қилувчи, яъни тариқат – ҳуруфийликни қабул қилган ва уни фаол тарғиб-ташвиқ этган. У бу жабҳада кейинчалик унга дўст бўлиб қолган устози, ҳуруфийлик тариқатига асос солган Фазлуллоҳ Наимий билан танишгач -«Насимий» тахаллусини олади. Наимий Мироншоҳ томонидан қатл этилгач, ватанини тарк қилган, Насимий Бағдод, Онатўли, Токат, Бурса ва бошқа жойларда яшайди, охири Ҳалабда қарор топади. Миср султони Муайяддин Насимийни даҳрийликда айблаб, 1417 йилда уни тириклайин терисинн шилдириб, қатл этишга эришди. Шоирнинг фожиали ўлими ҳақида кўплаб ривоятлар мавжуд. Алишер Навоий «Насойим ул-муҳаббат»да шоир ҳақида ёзади: ...мазкур бўлган мулк аҳлига анинг шеъри муқобаласида ҳамоноки шеър

йўқтур. Ҳамоно таклид аҳли (риёкорлар – С. Ғ.) ани мазҳабида қусур туҳматиға муттаҳам қилиб, шаҳид қилдилар. Машҳур мундоқдурки, терисин сўяр ҳукм бўлуб-тур.. Ул ҳолатда бу шеърни дебдурким,

Назм:

Қибладур юзунг, нигоро, қошларинг меҳроблар
Суратинг мусхаф, вале холу хатинг эъроблар.

Ва бу шеърнинг таҳаллуси ушбу муддаоға долдурким:

Назм:

Эй Насимий, чун муяссар бўлди иқболи висол,
Қўй, терингни сўйса сўйсин, бу палид қассоблар.

Айтиш кераки, бу мақтаъ байт Навоий таржимасида берилган. «Қатрада осмон акс этади» деганларидек, байт Навоийнинг юксак таржимонлик маҳоратини намоён қилади. Байтнинг асли қуйидагичадир:

Чун Насими жовидони ёр ила бўлди висол,
Гўй неча донарса донсун бу яшил дулаблар.

Биринчи байтнинг иккинчи мисрасидаги «Мушкин хатинг»ни Навоий «холу хатинг» деб берган.

Бу ерда Навоий Пахлавон Муҳаммадга Насимий шеърятининг моҳияти – ҳақиқат тариқи – йўлларини баён этишлик бўлгани ҳақида фикр билдиради. Унга эътироз билдириб, Пахлавон дейдики, Насимий шеърлари зоҳиран мажозий, ботинан эса ҳақиқийдир.

57. ↑ Тарж.: Фақирлик йўлида сенинг иршод (тўғри йўллар кўрсатиш)инг биланмиз. Кеча-кундуз ҳамиша сенинг ёдинг биланмиз. Фано доирасида сенинг номингни такрорлаш биланмиз. Яъни, сенинг Неъматободинг етимларимиз.
58. ↑ Тарж.: Эй Мир (яъни Навоий – С. Ғ.) сен пирсан, биз сенинг иршодинг биланмиз. Доим сенинг дуоғўйингмиз ва ёдинг биланмиз. Бу шаҳар сенга яхши, ёқимлидир ва биз сен билан хурсандмиз. Биз ўлдик, Астрободинг харобимиз.
59. ↑ Ғаше – қандайдир дард.
60. ↑ Мавлоно Абдулхай – табиб, Хондамир «Ҳабиб ус-сияр»да Мавлоно Абдулхайни табобат аҳлидан Ғиёсиддин Азиз ва Уло ул-мулклар билан бир ерда тилга олади. Уларнинг учаласини «Амир» унвонлари билан беради ва саройда мансаб ва обрўлари юқори бўлганини қайд қилиб ўтади. «Мақорим ул-ахлоқ»да эса, Мавлоно Абдулхай Навоий ҳастининг охириги дамларида ёнида бўлгани ва табиблардан Мавлоно Шамсуддин Муҳаммад Чилоний билан шоир томиридан қон олганликларини ёзади.

Пахлавон Муҳаммаднинг сўнгги дамларида Навоий ўз ҳузурида бўлган мавлоно Абдулҳай ва Мавлоно Нуриддинларни дарҳол унинг ёнига жўнатади, лекин фурсат ўтган, Пахлавон бандаликни бажо келтирган бўлади.

61. ↑ Қаҳф ул-аномий – инсонлар таянчи, паноҳи демакдир қаҳф ғор, Қуръони каримнинг «қаҳф» сурасидаги биродарлар узоқ муддат ухлаб қолган ғор бўлиб, сиғинадиган жойни ҳам англатади.
62. ↑ Абдурахмон Жомий – қаранг: шу китоб, 113-бет.
63. ↑ Тарж.: Муҳаммад Пахлавон – етти ўлка пахлавони. Дунёда унинг тенгги, ўхшаши йўқ. Тариқат аҳли (суфийлар – С. Ғ.) нинг боши ва сарҳалқаси (ақли – С. Ғ.) дунё кишанларидан қанот ёзиб кетди. Олам таянчи, Жом маърифатчиси иқбол юзасидан даврнинг ҳурматли зоти (яъни, Жомий – С. Ғ.) кетидан бир йилдан кейин ранг-баранг кўринишдаги бу кўҳна дунёдан жаннат томон хиром қилди. Агар кимда-ким вафоти таърихийи сўраса, «Маҳдумдан кейин бир йил ўтгач» – деб айтинг. Бу ерда таърих моддаси «баъди маҳдуми ба як сол» бўлиб, абжад ҳисобида 899 – 1433 йил